

AZ ARANYBULLA ÉS A RÓMAI-KÁNONI-HÜBÉRI JOG

Az 1222. évi szerviensi Aranybulla¹ olyan privilégium volt, amelyben a magyar király elismerte a birtokos szabadok, a királyi szerviensek szabadságait, és ezt a privilégiumot a magyar állam feje ünnepélyesen aranypecséttjével erősítette meg. Jelentősége többek között abban áll, hogy a magyar uralkodó ekkor adott ki egy olyan kiváltságlevelet, amelyben az addigi legbővebb terjedelemben nemcsak felsorolta e társadalmi réteg legfontosabb jogait, hanem ezek tiszteletben tartására jogi biztosítékot is adott. Ez volt a magyar középkori jogtörténetben az egyik legfontosabb írásbeli dokumentum, amely a szerviensi (később nemesi) jogokat tételesen írásba foglalta arra törekedve, hogy a kiváltságok felsorolása lehetőség szerint teljes legyen. Ennélfogva az Aranybulla kiemelkedő helyet foglal el a magyar történelemben, és forrásainak kutatása is hatalmas jelentőséggel bír.

Az Aranybulla és forrásai

Amint Szovák Kornél egy konferencián összefoglalta, a 13. században négy olyan oklevél volt, amelyet a történeti hagyományban aranybulla néven említettek. Az első ezek közül II. András 1222. évi ún. egyházi aranybullája² volt, amelynek a kutatás eddig nem szentelt kellő figyelmet. Ezt követte az 1222. évi szerviensi dekrétum, amelyet a köztudatban egyszerűen Aranybullaként ismerünk.³ Alig egy évtizeddel később, 1231-ben II. András kiadta az úgynevezett egyházi-szerviensi aranybullát, amelyet az Aranybulla 1231. évi megújításaként⁴ is szoktak említeni, végül a negyedik aranybulla az 1267-ből származó, IV. Béla és fiai törvényeit tartalmazó oklevél volt.⁵ Az utóbbi három aranybulla szövege szoros rokonságot mutat.

¹ Az 1222. évi szerviensi Aranybulla legfontosabb kiadásai: De Bulla Aurea Andreae regis Hungariae MCCXXII. Szerk. Besenyei Lajos – Érszegi Géza – Maurizio Pedrazza Gorlero. Verona 1999. (A latin szöveget és az Érszegi Géza által készített magyar fordítást e tanulmányban ebből a kiadványból idézem.); The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary I. 1000–1301. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae I. 1000–1301. Eds., transl. János M. Bak – György Bónis – James Sweeney. Idyllwild 1999. (a továbbiakban: DRMH); Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Az 1000–1301 közt alkotott törvényeket ford., jegyz. Nagy Gyula. Bp. 1899. (a továbbiakban: CIH)

² Kiadása: *Augustinus Theiner*: Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia I. Roma 1859. (a továbbiakban: VMH) 111–112.

³ Kiadása: CIH I. 130–145.; DRMH I. 32–35.

⁴ Kiadása: VMH I. 109–110.

⁵ Kiadása: DRMH I. 105. *Orsós Julianna*: Beszámoló az Aranybulla kiadásának 800. évfordulójára rendezett konferenciáról. Századok 156. (2022) 4. sz. 836. A kéziratok bonyolult kérdéseiről, és

A szerviensi Aranybullát – amelyre a köztudatban „az Aranybulla”-ként hivatkoznak, ezért e tanulmányban is így kerül majd említésre – 1222-ben adta ki II. András király, de többször megújították, és többé-kevésbé megváltoztatott szöveggel újra kiadták. Az 1222. évi Aranybulla eredeti példányai nem maradtak fenn. A legkorábbról fennmaradt megújítás, az úgynevezett egyházi-szerviensi Aranybulla 1231-ből származik, és a pápai udvarhoz kötődő Liber Censuum részeként őrződött meg.

Az 1222. és 1231. évi Aranybullák forrásait a jogtörténeti szakirodalom már számos alkalommal kutatta. Összehasonlították az 1215-ből származó angol Magna Charta Libertatummal, felvetették szövegbeli rokonságát egyes aragóniai kiváltságokkal, és rámutattak az Aranybulla és a Jeruzsálemi Királyság jogkönyvei közötti kapcsolatra.⁶

Mindezek a próbálkozások azonban nem tudták teljes mértékben megoldani az Aranybulla forrásainak problémáját. A magyar Aranybulla ugyanis nem egy másik ország alkotmánylevelének vagy szabadságlevelének hatása alatt, azok rendelkezéseinek átvételével jött létre, hanem hosszabb fejlődés eredménye volt. Az Aranybullában rögzített jogok és kiváltságok gyökerei a nyugati jogi kultúrába, az egyetemeken tanított római és kánoni jog rendszerébe nyúlnak vissza, és benne voltak a 13. századi korszakban. Ez magyarázza, hogy az Aranybulla lehetséges forrásaiként felsorolt angol, aragóniai vagy jeruzsálemi jogforrások számos hasonlóságot mutatnak, vagyis a közös forrásra, a *ius communé*ra, a nyugati jogi kultúra 13. századi fejlődésére utalnak, mert mindannyian a *ius commune* szabályaiban gyökereznek.

Noha a középkori egyetemeken tanított jogot a régebbi jogtörténetírás pusztán a római jog újraalkalmazásának tekintette, és ezzel kapcsolatban a római jog recepciójáról, újbóli hatályba léptetéséről beszélt, a *ius communé*t az ókori római

a szintén 1222-ben kiadott egyházi Aranybulláról lásd Szovák Kornél: Az egyházi Aranybulla 1222-ből. In: Aranybulla 800. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2022. 33–55. Az 1222. évi egyházi Aranybulla nem részesztendő össze az 1231. évi egyházi-szerviensi Aranybullával.

⁶ Blazovich László: The origins of the Golden Bull and its most important provisions as reflected in Hungarian constitutional and legal history. In: De Bulla Aurea Andreae regis Hungariae MCCXXII. Szerk. Besenyei Lajos – Érszegi Géza – Maurizio Pedrazza Gorlero. Verona 1999. 181–190.; *Uő*: L'ambiente storico della Bolla d'Oro. In: De Bulla Aurea i. m. 113–120.; *Uő*: Az Aranybulla létrejöttének előzményei és kiadása. In: *Uő*: Demográfia, jog és történelem. Válogatott tanulmányok. Szeged 2013. 153–159.; *Balogh Elemér*: Az Aranybulla helye a magyar alkotmánytörténetben. In: De Bulla Aurea i. m. 61–77.; *Csukovits Enikő*: Az Aranybullát átíró 1351. évi törvény. In: Aranybulla 800. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2022. 177–200.; *Horváth Attila*: Az 1222. évi Aranybulla, mint a történeti alkotmányunk sarkalatos törvénye. In: Bulla Aurea 800: Nyolc évszázad közjogi üzenete. Szerk. Ábrahám Márta. Bp. 2022. 95–127.; *Tringli István*: A nemesi kiváltságok és az Aranybulla. In: Andreae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum. Tanulmányok. Szerk. Mayer Gyula – Szovák Kornél – Rácz György. Bp. 2022. 207–224.; *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. Történelmi Szemle 53. (2011) 1. sz. 1–38.

joggal egyenlőnek tekinteni túlzottan leegyszerűsítő lenne. A *ius commune* (közös jog) nem volt azonos az ókori római joggal, mert a római jog a középkorban már elavult volt, nem igazodott a középkori társadalom igényeihez, viszont hasznos jogi elveket (*argumenta*) lehetett belőle meríteni. A római jogot ezért modernizálni kellett, és radikálisan át kellett alakítani. A középkorban a római jogot az egyetemeken a glosszátorok értelmezése révén korszerűsítették, kiegészítették a hűbéri jog szabályaival, és a kánonjoggal együtt a középkori európai jogrend alapjává tették. A *ius commune* ezért magában foglalta a római jogot, a kánonjogot és a hűbérjogot, ahogyan azt a glosszátorok kifejtették és kiigazították.⁷

Jelen tanulmány célja, hogy összevesse az Aranybulla és az európai *ius commune* rendelkezéseit, és rámutasson arra, hogy a középkori egyetemeken kifejlesztett közös jogtudomány a jogi egyetemeken tanult magyar jogtanulók révén hogyan hatott a magyar jogtörténet eme igen fontos dokumentumára.

A szerzett jogok védelme az Aranybulla alapja

Az Aranybulla a királyi szerviensek elégedetlenségéből született. A birtokos szabadok elégedetlenek voltak a király politikájával, azzal vádolva őt, hogy megsértette szerzett jogaikat, elvette birtokaikat, és másoknak osztotta szét azokat, és felrótta a királynak személyi szabadságuk megsértését is. Úgy vélték, hogy természetes jogaik sérültek.

Nem kétséges, hogy az uralkodó az Aranybullát a királyi szerviensek jogainak védelmére adta ki, bár emellett egyéb céljai is voltak. A szerviensek követeléseik érvényesítésére a római-kánoni elvekre hivatkozhattak, hiszen a római jogot közvetítő kánonjognak Magyarországon is kötelező érvénye volt. Ilyen fontos római-kánoni elv volt, hogy senkit sem szabad vétkesség és jogos ok nélkül megfosztani jogaitól (*nullus potest privari iure suo sine culpa et sine causa*). Ez volt a magyar Aranybulla alapgondolata, és bár az Aranybullában nem szó szerint szerepel, tagadhatatlan, hogy ez az elv képezte számos rendelkezésének alapját.

Ezt az elvet a kánonjog fogalmazta meg, és megjelent a feltehetően magyar származású, bolognai professzor, Damasus Hungarus 1217 körül Bolognában kiadott *Brocardájában* is.⁸ Az Aranybulla legtöbb rendelkezése nem más, mint

⁷ *Francesco Calasso*: Introduzione al diritto comune. Milano 1951. 72–75.; *Manlio Bellomo*: The Common Legal Past of Europe, 1000–1800. Washington D.C. 1995; *Bónis Péter*: Az európai közös jog születése. Bp. 2011; *Uő*: A *ius commune* és *ius proprium* (1100–1800). In: *Uő et al.*: Egyetemes állam- és jogtörténet. Bp. 2019. 97–112.; *Uő*: A nyugati jogtudomány születése. In: Uo. 44–58.; *Uő*: Az egyház szerepe a jogtudomány művelésében. In: Uo. 59–66.; *Uő*: A glosszátorok és kommentátorok. In: Uo. 67–95.

⁸ „Nunquam est privandus quis iure suo sine culpa et sine causa.” – *Damasus Hungarus*: *Brocarda*, nr.2. ms. Bibliothèque Nationale, Paris, ms. lat. 14320, fol. 213rb. Bár az Aranybulla szó szerint nem

ennek a római-kánoni jogelvnek a konkretizálása. E római-kánoni jogelv erős alapot biztosított a magyar királyi szerviensek természetes vagy szerzett, nem csorbítható vagy el nem vehető jogainak a védelméhez. A természetes jogok védelme magában foglalta a tulajdonviszonyok védelmét, a személyes szabadság védelmét, a túlzott adóztatás elleni védelmet, és megjelent a magyar Aranybulla számos más rendelkezésében is.

A személyi szabadság védelme az Aranybullában és a közös jogban (*ius commune*)

Az 1222. évi Aranybulla a következőképpen rendelkezik a királyi szerviensek szabadságáról (2. tc.): „Azt is elhatározzuk, hogy sem mi, sem utódaink szervienst le ne tartóztassanak, vagy romlását ne okozzák valamelyik hatalmas úr kedvéért, csak akkor, ha előzőleg perbe idézték, és a bírói eljárás során elítélték.”⁹

A későbbi törvények szintén megerősítették a királyi szerviensek személyi szabadságát. Az 1267. évi 3. tc. például így rendelkezett: „Úgyszintén elrendeltük, hogy ne legyen szabad nekünk a nemesek közül senkit sem rossz tanácsra bírói ítélet nélkül elfogni, bebörtönözni vagy vagyonában vagy személyében megkárosítani. Hanem bíróság elé vonva, a bárók jelenlétében, harag, gyűlölet vagy kedvezés kizárásával kell ítélni felőle, megtartván a jog rendjét.”¹⁰

A tisztességes eljárás követelményét és a személyes szabadság védelmének doktrínáját számos más korabeli szabadságlevélben és kiváltságban is elismerték és alkalmazták Európa-szerte. Például az angol Magna Charta 39. cikke kimondta: „Egyetlen szabad embert sem lehet elfogni vagy bebörtönözni, törvényt kívül helyezni, vagy száműzni, vagy bármilyen módon tönkretenni, és nem fordulunk ellenük magunk vagy küldöttjeink útján, kivéve a vele egyenrangúak törvényes ítélete vagy az ország törvénye alapján.”¹¹

említette ezt a jogelvet, de a magyar oklevelekben gyakorta szerepel. „nos neminem suo iure priuari” – Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Georgius Fejér. Budae 1828–1844. (a továbbiakban: CDH) IX/1. 497.; „Et quia nos neminem regnicolarum nostrorum suo iusto iure, nequaquam indebite, destitui volumus et priuari.” – CDH X/6. 360.; Uo. V/1. 34.; Uo. X/7. 863. „Conuentum ipsorum iustus iuribus sic minus iuste et sine lege destitui nolumus et priuari.” – CDH X/7. 344.; „omnia iura canonica et ciuilia in haec concordent, et tradant manifeste, quod ante cognitionem causae nullus iure suo priuari debeat, imo ante omnia restituendus sit spoliatus” – CDH VIII/2. 644.

⁹ „Volumus eciam quod nec nos nec posteri nostri aliquo tempore seruietas capiant vel destruant favore alicuius potentis, nisi prius citati fuerint et ordine iudiciario convicti.” – CIH I. 132.

¹⁰ Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. 1000-tól 1526-ig. Szerk. Lederer Emma. Bp. 1964. 80–82.

¹¹ „Nullus liber homo capiatur, vel imprisonetur, aut dissaisiatur, aut utlagetur, aut exuletur, aut aliquo modo destruat, nec super eum ibimus, nec super eum mittemus, nisi per legale iudicium

Ezek a rendelkezések a *ius commune*-ben gyökereznek. *Decretum*-ában (C. 2 qu. 1) Gratianus azt írta, hogy senkit sem lehet elítélni tisztességes jogi eljárás nélkül (*nullus sine iudicario ordine dampnare ualeat*).¹² Gratianus ezt az elvet számos forrással bizonyította, idézte például Nagy Szt. Gergely pápát, aki kijelentette: „Ahogyan bírói eljárás nélkül nem kívánjuk, hogy bárkit is elítéljenek, úgy azt sem engedjük, hogy amit igazságosan döntöttek el, annak végrehajtását bármilyen ürüggyel halogassák.” (C. 2 qu. 1 c. 3)¹³ Gratianus Melciades pápa levelét is felelevenítette, aki arra szólított fel, hogy az ítélkező bírók mindig mindent szorgalmasan vizsgáljanak meg, igazságosan és szeretettel ítélkezzenek, és senkit ne ítéljenek el igazságos tárgyalás nélkül (C. 2 qu. 1 c. 13).

Ez a jogelv valószínűleg nemcsak azért volt ismert a középkori magyar jogtudó értelmiség előtt, mert Gratianus *Decretuma* volt az egyházjog legerjedtebb tankönyve Magyarországon és egész Európában (így tehát aligha lehetett jogtudónak nevezni azt, aki a *Decretumot* nem olvasta), hanem azért is, mert Damasus Hungarus *Summa decretalium*-ában is szerepelt: „Jegyezd meg, hogy senkit ítélet nélkül elmarasztalni nem szabad.” (*Item nota neminem sine iudicio condemnandum*).¹⁴

Mint fentebb bemutattam, a *ius commune* elvei szerint senkit sem volt szabad letartóztatni, bebörtönözni, személyében vagy javaiban neki kárt okozni bírósági tárgyalás nélkül. Magyarországon és egész Európában az egyházi bíróságok következetesen érvényesítették az egyházjog elveit. Ez az elv nemcsak azért került be a magyar Aranybullába, mert ez a királyi szerviensek egyik fontos követelése volt, hanem azért is, mert a középkori egyetemeken képzett magyar klerikusok számára természetesnek tűnt, hogy a korabeli jogtudománynak ezt a jól ismert elvét hazánkban is érvényesítsék.

A királyi szerviensek birtokainak védelme az Aranybullában

Az 1222. évi Aranybulla a következőképpen rendelkezik a királyi szerviensek birtokairól (17. tc.): „Becsületes szolgálattal szerzett birtokaitól soha senkit se fosszának meg.”¹⁵ Az Aranybulla e rendelkezése a becsületes szolgálatok révén, érvényes

parium suorum vel per legem terrae.” – *John Baldwin*: Due process in Magna Carta. In: Magna Carta, Religion and the Rule of Law. Eds. Robin Griffith-Jones – Mark Hill. Cambridge 2015. 31–50.

¹² Corpus iuris canonici I–II. Ed. Aemilius Friedberg. Lipsiae 1879–1881. (a továbbiakban: CIC) I. Decretum magistri Gratiani, coll. 438.

¹³ CIC I. 439.

¹⁴ *Damasus Hungarus*: Summa decretalium in tit. De iudiciis. Bibliothèque Nationale, Paris, lat. 14320, fol. 155rb. A tanulmányban szereplő magyar nyelvű forrásszövegek részben a szerző fordításai.

¹⁵ „Possessionibus etiam quas quis iusto servitio obtinuerit, aliquo tempore non priuetur.” – CIH I. 138.

jogcímmel szerzett birtokok védelmét szolgálta. Valószínű, hogy ennek a rendelkezésnek a mintáját is a kánonjogban vagy a hűbéri jogban kell keresnünk.

Johannes Teutonicus szerint senkit sem lehet vétkeisége nélkül megfosztani a javadalmas birtokaitól (*nullus debet privari suo beneficio sine culpa*),¹⁶ egy másik helyen pedig úgy fogalmazott, hogy senkit sem lehet megfosztani a jogaitól, ha csak nem követett el súlyos bűncselekményt.¹⁷ A hűbéri jogban ezeket a súlyos bűncselekményeket hűtlenségnek (*felonia, infidelitas*) nevezték.

A hűbéri szerződés magában foglalta a földbirtok adományozását hűség és bizonyos, szerződésben meghatározott szolgálatok fejében. Szerződésszegés, azaz hűtlenség esetén a hűbérúr visszakérhette a földeket, mivel nem igazságos, hogy az egyik fél köteles teljesíteni a szerződést, miközben a másik a saját szerződéses kötelezettségét nem tartja be. Ha azonban nincs szerződésszegés, és nincs hűtlenség, akkor senkit sem lehet megfosztani a jogosan szerzett birtokaitól. A *Libri Feudorum* is hangsúlyozta, hogy a hűbéri viszony természete az, hogy a fejedelem nem veheti el hűbéresei birtokát azok vétkes szerződésszegése (*culpa*) nélkül.¹⁸ Másutt a *Libri Feudorum* a császári törvényt idézve kiemelte, hogy bűnösségének, vétkeisége (*culpa*) megállapítása nélkül senkit nem lehet kivetni a birtokából.¹⁹ A magyar Aranybulla a *ius commune* mintájára rendelkezett hasonlóképpen.

Az 1231. évi Aranybulla 7–8. cikkei szerint „a szerviensek házaiba vagy falvaiba sem mi nem szállunk, sem a mi lovászaink, sem solymáraink, sem pecéreink, sem szekereink nem szállnak az ő akaratuk ellenére. Ha pedig valahol mi vagy a mi tisztviselőink megszállnánk, igazságos térítést fogunk fizetni, miként az alábbiakban foglaltatik. És mivel emiatt, tudniillik mind a mi és a királyné asszony és fiaink megszállásai miatt, mind érsekeink, püspökeink, báróink és nemesseink beszállásolásai miatt az egész országban elviselhetetlen károk és terhek keletkeztek, szigorúan elhatározva megparancsoljuk, hogy semmit se fogadjanak el a mi vagy a mieink konyhája számára, csak az igazságos ár megfizetése után. Hasonlóképpen sem gabonából, sem borból, sem más szükséges dolgokból semmit se fogadjanak el, csak az igazságos ár megfizetése után.”²⁰

Ebből a szakaszból különösen „az igazságos ár megfizetése után”, latinul a *dato iusto precio* kifejezés ragadta meg a figyelmemet. Bár ez a kifejezés csak az 1231. évi

¹⁶ „Item arg. quod nullus debet privari suo beneficio sine culpa sua, ut 56. dist. c. satis perversum (D. 56 c. 7).” – *Johannes Teutonicus*: Gl. nisi gravi ad C. 16 qu. 7 c. 38. Lugduni 1584, coll. 1171.

¹⁷ „Non enim privandus est quis iure suo, nisi pro gravissimo delicto” – *Johannes Teutonicus*: Gl. satis perversum ad D. 56 c. 7. Romae 1582, coll. 391.

¹⁸ „Natura feudi haec est ut si princeps investierit capitaneos suos de aliquo feudo, non potest eos disvestire sine culpa.” – *Libri Feudorum* 1.7.pr.

¹⁹ „Sancimus ut nemo miles eiciatur de possessione sui beneficii nisi convicta culpa.” – *Libri Feudorum* 1.21(22).2.

²⁰ Latinul: VMH I. 109. Magyar fordításban: Szöveggyűjtemény Magyarország i. m. I. 75.

Aranybullában szerepel, mégis a római jog alapos ismeretéről tanúskodik. A szakasz nemcsak arra utal, hogy az Aranybulla védi a dologi jogokat, a magántulajdont az állam jogtalan beavatkozása ellen, és kötelezi az uralkodót a teljes vételár kifizetésére, hanem arra is, hogy az Aranybulla fogalmazója ismerte a római jog szakki-fejezéseit. Ahhoz azonban, hogy teljesen megértsük a mondanivalóm lényegét, távolabbról kell kezdenem. Otto Morena krónikája meséli el a következő eseményt.

A több forrásban fennmaradt elbeszélés szerint Rótszakállú Frigyes császár az iránt tudakozódott Bulgarustól és Martinustól, hogy vajon megilleti-e őt a *dominus mundi* cím.²¹ (A *dominus* szó a latin nyelvben nagyon sok jelentéssel bír. Jelentése lehet például 'úr, uralkodó' [közjogi értelemben], 'tulajdonos' [magánjogi értelemben]).²² Bulgarus tagadólag, Martinus ellenben igenlően válaszolt. A legenda szerint Martinus „császárhű” válaszának jutalma nem is maradt el, mert a császár neki ajándékozta saját gazdagon felszerelt lovát. Bulgarus pedig latin szójárással így vigasztalta magát: „Elvesztettem a lovat, mert igazságosan szóltam; ami nem volt méltányos.” (*Amisi equum, quia dixi equum, sed non erat equum.*) Az elbeszélést Otto Morena krónikájának egy interpolált része rögzítette,²³ a történelmi valóság azonban ettől kissé eltérő lehetett.

Nem Bulgarus és Martinus, hanem Azo és Lotharius Cremonensis volt az, akinek a császár a fogós kérdést feltette. A császár kérdése valójában úgy hangozhatott, hogy kit illet meg a *merum imperium*, a teljes büntető jogszolgáltatás hatalma (a pallosjogot is beleértve); csak a császárt vagy más közhatalmat gyakorlót is. A császár pedig, aki magát a világ urának hitte, azt a választ várta, hogy őt illeti meg minden hatalom a földkerekségen. Odofredus is így beszéli el a történetet, és erre utal Azo megjegyzése is.²⁴

Ami Bulgarus álláspontját illeti, az ő véleménye a tulajdonjog vonatkozásában az volt, hogy a császár magát csak közjogi értelemben tekintheti *dominus*-nak, magánjogi értelemben azonban nem tulajdonos.²⁵ A közhatalom gyakorlása

²¹ A *dominus mundi* eredeti forrása a Dig. 14.2.9 volt.

²² *Emanuele Conte*: "Ego quidem mundi dominus." Su Federico Barbarossa e il diritto giustiniano. In: *Studi sulle società e le culture del Medioevo* per Girolamo Arnaldi. Ed. Ludovico Gatto. Firenze 2002. 135–148.

²³ „Cum dominus Fredericus imperator semel equitaret super quodam suo palefredo in medio dominorum Bulgari et Martini, exquisivit ab eis, utrum de iure esset dominus mundi. Et dominus Bulgarus respondit, quod non erat dominus quantum ad proprietatem. Dominus vero Martinus respondit, quod erat dominus. Et tunc dominus imperator, cum descendisset de palefredo, super quo sedebat, fecit eum presentari dicto domino Martino. Bulgarus autem hec audiens, dixit hec elegantia verba: Amisi equum, quia dixi equum, quod non fuit equum.” – *Otonis Morenae et continuatorum Historia Frederici I.* Ed. Ferdinand Güterbock. (MGH SS rer. Germ. N. S. 7.) Berlin 1930. 59.

²⁴ *Kenneth Pennington*: *The Prince and the Law 1200–1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition.* Berkeley 1993. 31–39.

²⁵ „Hic voluit colligere dominus Martinus, quod imperator sit dominus omnium rerum singularium. Item pro sua opinione inducit legem que dicit quod imperator potest dare predia nostra militibus ob

érintetlenül hagyja a magántulajdont, a császár pedig köteles tiszteletben tartani azt, és nem adhatja oda például bárki tulajdonát katonáinak fizetségül. Bulgarus álláspontja az olasz városállamok elemi igényeire válaszolt. A városi polgárságnak érdeke volt, hogy a magántulajdont az állam tiszteletben tartsa, és jogsértés esetén a bírósághoz fordulás jogát és a hatékony jogvédelmet is biztosítsa. Emiatt ismerte el Bulgarus a császár bírói joghatóságát, ha az a törvények keretein belül marad, és emiatt utasította el a császár szabad, korlátlan rendelkezési jogát a polgárok tulajdona felett. A császár annyiban a világ ura (*dominus mundi*), hogy joghatóságot gyakorol közjogi értelemben, de magánjogi értelemben nem *dominus* (tulajdonos), mert nem rendelkezhet az alattvalók tulajdonával.

Az Aranybulla ugyanúgy védte a dologi jogokat, a magántulajdont az állami beavatkozástól, mint ahogyan Bulgarus és Odofredus tiltakozott a római jog olyan értelmezése ellen, amely szerint a császár lenne a világ ura, és tulajdonosként rendelkezhetne az alattvalók vagyonáról. Az egyházjogban Sinibaldus Fliscus, a későbbi IV. Ince pápa a *Liber Extrá*hoz írt kommentárjában szintén a természetjogba ütközőnek és ezért érvénytelennek bélyegezte a természetjog által is védett tulajdonjog megsértését.²⁶ A középkori egyetemeken ekkoriban tűnt fel az a törekvés, amely szűkíteni próbálta a hatalom mozgásterét, és a törvények uralma alá vetette a közhatalom gyakorlóit. Az Aranybullának és az angol Magna Chartának éppen ez volt a lényege, az önkényuralom helyett a törvények uralmát helyezte előtérbe.

A birtokukból kivetett szerviensek védelme

Az 1231. évi 4–5. tc. így rendelkezett: „Akarjuk, hogy sem mi, sem a mi utódaink soha senkit el ne fogjanak, vagy (birtokaikat) fel ne düljék, hacsak előbb bírói úton el nem ítélték őket. És mivel ezek a mi eskünkkel és a mi főembereink esküjével erősítetttek meg: ha valakit mi vagy a mi fiaink vagy bárki ezen idő,

stipendia, ut ff. de rei uendic. l. item si uerberatum (D. 6.1.15) et f. de euict. l. Lucius (D. 21.2.11). ... Item pro sua opinione inducit ff. de offic. pretor. l. Barbarius (D. 1.14.3) et sic respondit imperatori Frederico seniori, dum esset apud Ronchaliam, timore vel amore. Sed Bulgarus dixit contra in eodem loco. Set dicimus contra, quia cum quis habeat rei uendicationem pro sua re, ut supra de rei uendicatio. l. Doce. (C. 3.32.9); ergo imperator non habet rei uendicationem, cum duo non possunt esse domini unius rei insolidum, ff. commod. l. Si ut certo § Si duobus uehiculum (D. 13.6.5.15). Et intelligebat dominus Bulgarus quod dicitur hic, quod ‘omnia sunt principis’ quo ad protectionem vel jurisdictionem vel verius ‘omnia sunt principis’, scilicet, fiscalia et patrimonialia. Non obstat leges que dicunt quod licet imperatori dare predia nostra militibus ob stipendia, quia uerum est dato nobis pretio, ut supra pro quibus causis. l. ult. (C. 7.13.2).” – *Odofredus*: Lectura in C. 7.37.3.pr., de quadriennii praescriptione, l. bene a Zenone. Lugduni 1552, fol. 111va.

²⁶ „Princeps faceret aliquam constitutionem contra ius naturale, puta quod dominia de uno in alium transferrentur sine causa, si constitutio in foro animae esset servanda? Et videtur nobis quod non, immo nec in foro iudiciale.” – *Sinibaldus Fliscus*: Lectura in X.3.49.8., de immunitate ecclesiarum, c. quia plerique, nr. 5, s.v. restituat Francofurti ad Moenum 1570, fol. 461rb.

tudniillik a mi uralkodásunk tizenhetedik éve után, bírói ítélet nélkül kifosztának (az ilyenek javait) teljes mértékben vissza kell állítani.”²⁷

Az 1231. évi Aranybulla e rendelkezése a királyi szerviensek birtokainak, dologi jogainak további védelmét volt hivatott biztosítani. A hatékonyabb jogvédelem érvényesítését az a rendelkezés biztosította, hogy akit a király, fiai vagy bárki más – II. András uralkodásának tizenhetedik éve (vagyis 1222) óta – bírói ítélet nélkül kifosztott, annak teljes visszaszolgáltatást kell nyújtani.

Az egyházjog már régóta sürgette a visszaszolgáltatást kifosztás esetén, és követelte, hogy a kifosztott birtokost haladéktalanul, késedelem nélkül helyezték vissza birtokába. Különösen nagy hatást gyakorolt a jogtörténetre Gratianus *Decretum*ának *Redintegrandae* kánonja (C. 3 qu. 1 c. 3), amely előírta, hogy a püspökök, később pedig minden birtokától megfosztott személy jogosult a visszahelyezésre.

A negyedik lateráni zsinat 39. kánonja szintén sürgette a visszaszolgáltatást. Ez a kánon később bekerült a *Liber Extrá*ba is (X.2.13.18). A negyedik lateráni zsinat után számos új dekretálist adtak ki ebben a témában. A *Compilatio tertia* is tartalmaz néhány dekretálist erről a kérdésről. Ez utóbbi glosszátora, Johannes Teutonicus is megismételte 1215–1217 körül a *Decretum*ban foglalt jogelvet, amikor azt írta: „A kivetettet először is vissza kell helyezni birtokába.” (*Exspoliatus est prius restituendus*).²⁸ Johannes Teutonicus *In continenti* glosszája talán az Aranybulla egyik forrása volt.

Ezt a jogelvet a magyar jogászok bizonyára jól ismerték, hiszen a híres bolgognai magyar jogászprofesszor, Damasus Hungarus *Brocardá*iban is szerepel: „A kivetettet a per kezdete előtt vissza kell helyezni birtokába.” (*Spoliatus ante litis ingressum principaliter sit restituendus*).²⁹

Ennek a jogelvnek a széleskörű elismertségét bizonyítja, hogy Accursius is írt egy azonos tartalmú glosszát, ahol kijelentette: „A kivetettet haladéktalanul vissza kell helyezni birtokába.” (*Est enim spoliatus statim restituendus*).³⁰

²⁷ „Volumus, quod nec nos nec posteris aliquos unquam capiant vel destruant, nisi prius ordine iudiciario conveniantur. Et cum ista sacramento nostro et principum nostrorum fuerint confirmata, si qui per nos vel per filios nostros, vel per quoscumque post idem tempus, scilicet decimo septimo anno regni nostri sine iudicio sunt spoliati, plene restituantur.” – VMH I. 109.

²⁸ Johannis Teutonicus Apparatus glossarum in Compilationem tertiam, (Monumenta Iuris Canonici A–3). Città del Vaticano 1981. 216.: *Johannes Teutonicus*: Gl. in continenti ad 3Comp. 2.6.3. A kánonjog forrásairól lásd Péter Erdő: *Storia delle fonti del Diritto Canonico*. Venezia 2008; *Uő*: *Storia della scienza del diritto canonico: Una introduzione*. Roma 2000; *Uő*: *Az egyházjog forrásai*. Történeti bevezetés. Bp. 1998; *History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140–1234*. Eds. Wilfried Hartmann – Kenneth Pennington. Washington D.C. 2008.

²⁹ *Damasus Hungarus*: *Brocarda*, nr.38. Bibliothèque Nationale, Paris, lat. 14320, fol. 215rc.

³⁰ „Est enim spoliatus statim restituendus.” – *Accursius*: Gl. ad recuperandum ad D. 43.15.1., de vi et vi armata, l. praetor (Coloniae Allobrogum 1612, coll. 673.).

Az Aranybullában lévő szakasz nagyon hasonlít a *Liber Extra* egyik dekretálisához (X.2.13.7), amelynek lényegét a dekretálisgyűjtemény szerkesztője, Raymundus de Pennaforte címfeliratként így foglalta össze: „A kivetettet mindenek előtt, peres eljárás nélkül is, vissza kell helyezni birtokába.” (*Spoliatus etiam a iudice, iuris ordine praetermisso, ante omnia restituitur.*)³¹

Bár a *Liber Extrát* csak 1234-ben hirdették ki, de talán hosszabb időt vett igénybe annak összeállítása. Raymundus de Pennaforte megfogalmazása nyilvánvalóan nem tartalmazott lényeges újdonságot, de megfordul a kutató fejében az a kérdés, hogy lehetett-e valami távoli köze a pápai udvarban ekkor működő Raymundusnak az 1231. évi magyar Aranybullához. Ez persze nem túl valószínű, a feltételezés túl merésznek tűnik, és a jogelv amúgy is rendkívül közismert volt, más szerzők is hivatkoztak rá, ezért inkább konzervatív megközelítéssel azt mondhatnánk, hogy inkább Johannes Teutonicus hatása valószínűbb. A magyar Aranybulla szövegezői ismerhették Johannes Teutonicus *In continenti* glosszáját, így az említett glossza, amely a Magyarországon is nélkülözhetetlen jogkönyvként használt *Decretum*-példányok lapszélein rendelkezésre állt, talán az Aranybulla egyik forrása volt.

A leánynegyed és a *ius commune*

Az 1222. évi Aranybulla így rendelkezik a leánynegyedről (4. tc.): „Ha egy szerviens fiúutód nélkül halna meg, akkor birtokának egy negyedét a leánya kapja meg; a többivel úgy rendelkezék, ahogy neki tetszik.”³²

A leánynegyed (*quarta puellarum*) az Aranybullában tűnik fel a magyar jogtörténetben, bár talán már korábban is létező jogszokásról volt szó, noha ezt bizonyítani nem tudjuk, így ez is csak feltételezés. A leánynegyed eredetét Murarik Antal kutatta, aki 1938-ban megjelent könyvében annak a véleményének adott hangot, hogy a magyar leánynegyed a római jogi *quarta Falcidiából* ered.³³

Az ókorban Falcidius római néptribunus indítványára Kr. e. 40-ben hoztak egy *plebiscitumot*, mely szerint vagyonának háromnegyed részét meghaladó

³¹ CIC II. Decretalium collectiones, 282. A jogelv hazánkban közismert volt a középkorban. Példaként idézhetjük: „omnia iura canonica et ciuilia in haec concordent, et tradant manifeste, quod ante cognitionem causae nullus iure suo priuari debeat, imo ante omnia restituendus sit spoliatus” – CDH VIII/2. 644.

³² „Si quis seruiens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de residuo – sicut ipse voluerit – disponat. Et si morte preventus disponere non potuerit, propinqui sui, qui eum magis contingunt, obtineant. Et si nullam penitus generationem habuerit, rex obtinebit.”

³³ Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Bp. 1938. 163–193. Összefoglalóan: Komáromi László: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban. Bp. 2013. 167–174.; Novák István: Szellemi mozgalmak, kultúra és a kánonjog kapcsolata. In: Jog és kultúra. Szerk. Kiss Zsolt. Szeged 2018. 91–102.

hagyományokat³⁴ senki sem rendelhet, ellenkező esetben az örökös jogosult a hagyományokból levonni annyit, amennyi ahhoz szükséges, hogy ő a negyedrészt megkapja. A hagyatékna az örököst feltétlenül megillető és hagyományokkal nem terhelhető negyedrészt *quarta Falcidiának* nevezték.

Gerics József, a magyar középkorkutatás egyik legkiemelkedőbb alakja, így fogalmazott: „Az Aranybullán konkrét jogintézmény mutatja a római jog egyházi közvetítésű hatását. Murarik Antal ezt a leánynegyedről bizonyította be. Érvelését meg lehet erősíteni, a közvetítő forrás pedig, amely figyelmét elkerülte, közelebről is meghatározható. A leánynegyedet bevezető 4. cikkely legközelebbi rokonát és minden bizonnyal mintáját Gratianusnak egyik Isidorustól átvett helyén jelölhetem meg, a c.2, D.6-ban. Eszerint »... Falcidius néptribunus törvényt hozott, hogy végrendeletében senki ne hagyjon extraneusoknak többet, hanem csak annyit, hogy hereseinek a negyedrészt megmaradjon.« Az Aranybulla tehát közvetlen bizonyítéka a magyar jogfejlődést ért római-kánoni hatásnak.»³⁵

Bár egyetértek a kiváló középkorkutató professzorral abban, hogy az Aranybulla közvetlen bizonyítéka a magyar jogfejlődést ért római-kánoni hatásnak, de véleményem szerint a leánynegyed közvetlen mintája nem a *quarta Falcidia* volt, mert az egy lényegesen eltérő jogintézmény, a leánynegyedre sokkal inkább a kötelelész hasonlít, amelyet a középkorban *quarta legitimának* neveztek a glosszátorok.

A bolognai egyetemen tanult magyar középkori jogászok számára természetesen tűnhetett, hogy a leányokat illető kötelelész mértékét a *quarta legitima* szerint határozzák meg, amely az ókori jogban *debita portio*nak nevezett kötelelész középkori megnevezése volt. (A *quarta legitima* másik neve a glosszátorok szerint a *quarta iure naturae* volt.)

III. Ince pápa 1210-ben adta ki a *Compilatio tertia*nevű dekretális-gyűjteményt, amelyben a *Raynutius* kezdetű dekretális szintén szerepelt (3Comp. 2.18.13), és 1234-ben a *Liber Extrá*ba is bekerült.³⁶ E dekretális szerint Raynutiusnak két lánya volt, Alterocha és Adiecta; a dekretális a két lány közötti örökösödési jogvitáról tudósít.

A híres glosszátor, Johannes Teutonicus készítette el a *Compilatio tertiá*hoz annak közhasználatú glossza-apparátusát. A Raynutius-dekretálissal kapcsolatban megjegyzi, hogy három különböző negyedet különböztethetünk meg: a) *quarta Trebellianica*, b) *quarta Falcidia*, c) *quarta legitima (quarta iure naturae)*.

³⁴ A hagyomány (legatum) a római jogban olyan végintézkedés volt, mellyel az örökgyő a hagyatékából valamely személynek vagyoni előnyt juttatott. Ennek egyik módja volt, hogy az örökösnek meghagyta, hogy a hagyaték egy hányadrészét a hagyományosnak szolgáltassa ki.

³⁵ Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. 237.

³⁶ Kiadása pl. CIC II. coll. 544. (=X. 3.26.16., de testamentis, c. Raynutius)

Johannes így folytatja: *Est tertia quarta quae debetur filiis iure naturae, et hanc semper tenetur pater relinquere filio, nisi eum ex iusta causa exheredet.*³⁷ Vagyis lefordítva, Johannes Teutonicus szerint (a *quarta Trebellianán* és a *quarta Falcidián* túl) van egy harmadik negyedrészt is, amely a leszármazóknak a természetjog alapján jár, és a szülő mindig köteles legalább a vagyona negyedrészt a gyermekének hagyni. A *quarta legitima* tehát nem más, mint a kötelesrész. A kötelesrész a leányoknak is járt, amint ez jól látható a Raynutius-dekretálisból is, ahol Raynutius két lánya volt a főszereplő.

A kötelesrész mértéke változott a római jog története során. Jusztiniánusz idején a hagyaték negyedrészt tette ki, de később Jusztiniánusz *Novellájában* megnövelte a kötelesrész mértékét, és elrendelte, hogy amennyiben négy vagy kevesebb leszármazó örökös van, a kötelesrész a hagyaték harmada legyen, ha pedig többen vannak, mint négyen, akkor a hagyaték fele. A *Digestában* és a *Codexben* azonban a korábbi rendelkezések maradtak benne, így természetes, hogy a kötelesrészre továbbra is a *quarta* („negyed”) elnevezést használták a glosszátorok.

A *ius commune* szerint ez honosodott meg, olyannyira, hogy még a 18. században a híres holland jogtudós, Arnoldus Vinnius is *quarta legitimának* nevezte a *debita portiót*, és megkülönböztette azt a *quarta Falcidiától*.³⁸

A fentiek alapján tehát helyes Gerics József véleménye, amely szerint „az Aranybulla közvetlen bizonyítéka a magyar jogfejlődést ért római-kánoni hatásnak”.³⁹ Nem a *quarta Falcidia* volt azonban a leánynegyed mintáját adó jogintézmény, hanem a kötelesrész, a *quarta legitima*, ahogyan ez Johannes Teutonicusnak a *Raynutius-dekretális*hoz (3Comp. 2.18.13) írt *In continenti* glosszájában is szerepelt.

³⁷ „Ad intelligentiam huius nota quod triplex est quarta. Una dicitur quarta Trebellianica, ut cum aliquis est institutus heres, et rogatus est alii restituere totam hereditatem; talis potest retinere sibi quartam de tota hereditate, et hec dicitur quarta Trebellianica. Est alia quarta que dicitur Falcidia, et hec est debita iure institutionis, ut cum aliquis est institutus heres, et hereditas illa est exhausta per legata uel fideicommissa, tunc heres institutus potest detrahere tantum de singulis legatis seu fideicommissis ut habeat quartam, ut instit. de fideicom. hered. § Set quia. Est tertia quarta que debetur filiis iure nature, et hanc semper tenetur pater relinquere filio, nisi eum ex iusta causa exheredet, et hec quarta uocatur debitum bonorum subsidium. Et si sunt iiii. filii, uel pauciores, habebunt trientem. Si plures, habebunt semissem, ut C. de inoffic. testa. authen. Nouissima. Quandoque tamen pater necesse habet relinquere tres partes sue substantie suis filiis, quarta parte suo arbitrio reseruata, scilicet si sunt ei filii curiales uel filie nubentes, ut in authen. de triente et semisse § Excipiatur, coll. iii. jo.” – Johannis Teutonici Apparatus glossarum in Compilationem tertiam, (Monumenta Iuris Canonici A–3). Città del Vaticano 1981. 333.

³⁸ *Arnoldus Vinnius*: In quatuor libros Institutionum imperialium comentarius. Venetiis 1736. 450. Hasonlóképpen *Hugo Donellus*: Opera omnia. Tomus quintus. Lucca 1764. 459.: „De quarta legitima quae dicitur debita portio.”

³⁹ *Gerics J.*: A korai rendiség i. m. 237.

A királyi szerviensek hadbavonulási kötelezettsége az Aranybullában és a *ius commune* szerint

Az 1222. évi Aranybulla szerint (7. tc.) „ha a király az országon kívülre hadsereget szándékozik vinni, akkor a szerviensek vele menni csak az ő költségén tartozanak, és visszatérte után sem szed be tőlük hadbírságot. Ha pedig az ellenfél jönne az országba, akkor mindnyájuknak egyetemlegesen el kell menniük. Szintúgy, ha az országban kívülre haddal mennénk, mindazok velünk jönni tartoznak, akik megyével vagy a mi pénzünkkel rendelkeznek.”⁴⁰

Az 1231. évi Aranybulla pedig úgy rendelkezett (15–16. tc.), hogy „ha mi az országban kívül vezetünk hadat, a nemesek nem tartoznak velünk menni, csupán az ispánok és a zsoldosok, várjobbágyok és azok, akik tisztségüknel fogva erre kötelesek, és akiknek nagyobb birtokokat adományoztunk. Ha azonban hadsereg jön az ország ellen, mindnyájan együtt és külön-külön tartoznak a haza védelmére az ellenség ellen kiállni. S ha az ellenség ellenünk jövő hadserege visszavonul, ezeket megtorlás végett tartoznak üldözni.”⁴¹

A hűbérjog egyik lényeges kérdése volt, hogy a hűbéres köteles-e minden esetben háborúba menni hűbérura oldalán, vagy csak védekező háború esetén kell-e az urát hadbavonulásával támogatni. A kérdés, amely nemcsak a magyar Aranybullában, hanem a jeruzsálemi királyság szokásjogában és sok más középkori európai állam törvényeiben is előfordul, egyáltalán nem volt ismeretlen a korabeli jogtudományban, hiszen azt a *ius commune* is tárgyalta. A *ius commune* részét képező *Libri Feudorum* szintén rendelkezett erről a kérdéstről.

A *Libri Feudorum* szerint, ha a hűbérúr jogos, vagyis védekező háborúban vesz részt, akkor a hűbéres tartozik őt fegyverrel segíteni. Ha kétséges, hogy a háború jogos, akkor is. Ha viszont nyilvánvaló, hogy a háború nem jogos, a hűbéres támogatassa hűbérurát a védekezésben, a támadásban viszont csak akkor, ha a hűbéres akarja (*adiuvet eum ad eius defensionem; ad offendendum vero eum adiuvet si vult*).⁴² Obertus de Orto úgy vélte, nem fogadható el az a vélemény, hogy

⁴⁰ „Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius et post reversionem iudicium exercitus super eos non recipiet. Si vero ex adversa parte exercitus venit super regnum, omnes universaliter ire teneantur. Item – si extra regnum cum exercitu iverimus – omnes, qui comitatus habent vel pecuniam nostram, nobiscum ire teneantur.” – CIH I. 134.

⁴¹ „Nobis facientibus exercitum extra Regnum, nobiles nobiscum ire non tenentur, nisi comites et stipendiarii et iobagiones castris, et qui ex officio debito tenentur, et quibus amplas concessimus possessiones. Si vero exercitus super regnum venerit, universi et singuli ad defensionem patrie contra inimicos se opponere tenentur.” – VMH I. 110.

⁴² „Domino guerram facienti alicui, si sciatur quod iuste aut cum dubitatur, vasallus ut eum adiuvet tenetur. Sed cum palam est quod irrationabiliter eam facit, adiuvet eum ad eius defensionem; ad offendendum vero eum adiuvet si vult. Sed si eum adiuvaré noluerit, non tamen feudum perdet:

a hűbéres minden esetben támogassa fegyverrel hűbérurát, akár védekező, akár támadó háborúról van szó, mert a kiközösített hűbérurat a hűbéres nem köteles sem támogatni, sem segíteni, mert az egyház szerint az esküszegés feloldotta őt a hűbéri kötelék alól. A kánonisták, mint például Huguccio⁴³ vagy Hostiensis⁴⁴ ugyanezt a véleményt képviselték.

Az Aranybulla szerkesztői feltehetően úgy gondolták, hogy az ország határain kívüli hadakozás általában hódító háború, viszont a támadó és hódító háború az egyház tanítása szerint sohasem igazságos, így a hűbéres nem is köteles részt venni benne. Az országon belüli háború viszont védekező háború, így igazságos háborúnak minősül, ezért ebben a szerviensek mindig kötelesek részt venni.

Lényegében azt mondhatjuk, hogy az Aranybulla a *Libri Feudorum* megoldását alkalmazta, bár erősen leegyszerűsített alakban. Az Aranybulla a *Libri Feudorum*ban említett hármas megkülönböztetést elhagyta, és csak a védekező és a hódító háború közötti különbségtételt vette át. Az Aranybulla szerint tehát ha a háború támadó, hódító jellegű, vagyis az ország határain kívüli hadakozásra szól, a szerviensek nem kötelesek a királlyal hadba menni. Ha azonban ellenség támadja meg az országot, kötelesek voltak a királyt segíteni a védekező háborúban.

A Jacobus Ardicionis (Jacobus de Ardizone) által írt *Summa feudorum* és az Aranybulla között még szorosabb egyezés van. Ebben a summában Jacobus Ardicionis azt a nézetet képviselte, hogy a vazallusnak szolgálnia kell hűbérurát az állam területén kívül, ha a hűbérúr hajlandó kifizetni a költségeit, de amennyiben nem fizet, a vazallus sem köteles annak szolgálatára.⁴⁵

Jacobus de Ardizone nevéhez fűződik egy másik munka is, a *Capitula extraordinaria Jacobi de Ardizone*. Ez a munka császári konstitúciók, pápai dekretálisok és más tisztázatlan eredetű iratok rendezetlen gyűjteménye, amelyet Jacobus de Ardizone gyűjtött össze, és a *Libri Feudorum* függelékeként másolták, és később így nyomtatták ki. A *Capitula extraordinaria Jacobi de Ardizone* nagy része egyébként a *Summa iuris feudorum Jacobi de Ardizone* nyomtatott kiadásában is szerepel a *De feudis et beneficiis constitutiones imperiales* című 150. fejezetben.

Obertus et Gerardus. Alii vero sine distinctione dicunt semper debere eum adiuvare, sed Obertus et Gerardus eo utuntur argumento quod quemadmodum dominum excommunicatum vel a lege bannitum, non est obligatus vasallus ad adiuvandum vel servitium eum praestandum, immo solutus est interim sacramento fidelitatis, nisi ab ecclesia vel a rege fuerit restitutus ita nec istum iniuste guerram alicui facientem.” – *Libri Feudorum* 2.28.pr.

⁴³ „Quid si uelit inuadere illum uel res eius? In hoc casu non ei tenetur obedire nisi iustum esset bellum.” – *Hugutius*: *Summa* in C.22 q.5 c.18, s.v. consilium et auxilium.

⁴⁴ „Quoniam non tenetur vasallus dominum adiuvare, si velit aliquem offendere; nisi ad domini defensionem, vel nisi dubitetur iuste vel iniuste guerram faciat.” – *Henricus de Segusio* (Hostiensis): *Summa* in X.3.20., de feudis, no. 10. Venetiis 1574, coll. 974.

⁴⁵ „Vasallus debet servire domino extra civitatem, si dominus vult praestare expensas, ut dictum est, alioquin non.” – *Jacobus de Ardizone*: *Summa sive Epitome Iuris Feudorum*. Coloniae 1569, fol. 10r.

E fejezet a következő részletet tartalmazza: „A tapasztalatból régi gyakorlatként ismertük meg, hogy a hűbéresek a hűbérurak költségén teljesítenek szolgálatot, ha másként nem állapodtak meg. Mert az a tisztességes, hogy azok, akik ebben az időben szolgálatot teljesítettek, megtérítést kapjanak, mert senkit sem lehet arra kötelezni, hogy a saját költségén katonai szolgálatot teljesítsen, különösen, ha a saját városállamán kívül kell a szolgálat teljesítése céljából fáradoznia.”⁴⁶

Amint látjuk, mindkét forrás lényege megegyezik, és mindkettő ugyanahhoz a szerzőhöz köthető. A *Capitula* eredete tisztázatlan, különösen az idézett szakasz eredetét nehéz megmondani, mert a többi szakasznál a kibocsátó császár vagy a pápa neve általában fel van tüntetve, itt viszont erre nincs semmiféle utalás, ezért az is feltehető, hogy az idézett rész eredetileg glossza volt vagy egy jogi szakvélemény része.

A *Summa iuris feudorum Jacobi de Ardizone* és a *Capitula extraordinaria Jacobi de Ardizone* még jobban hasonlít az Aranybullához, mint a *Libri Feudorum* 2.28. pr eredeti szövege, ezért valószínű, hogy szorosabb kapcsolat van az Aranybulla és Jacobus Ardicionisközött. Az Aranybulla megfogalmazása idején Jacobus Ardicionis *Summája* a legkorszerűbb hűbérjogi szakirodalom közé számított, így feltehető, hogy a kissé elavult, akkor csaknem százéves *Libri Feudorum* korábbi redakciója helyett talán Jacobus de Ardizone *Summája* volt az Aranybulla egyik forrása.

Bár Magyarországon a király nem hűbéri alapon, hanem uralkodói jogon várt hűséget és szolgálatot a nemesektől, és ezért nem beszélhetünk nyugat-európai értelemben vett hűbériségről Magyarországon, ez még nem zárta ki azt, hogy a *Libri Feudorum* egyes szabályai mintául szolgáljanak a magyar törvények megfogalmazásához vagy egyes magyar jogintézmények kialakításához.

Az universi et singuli római-kánoni kifejezés használata az Aranybullában

Gerics József érdeme, hogy behatóan elemezte a jogi személyiség, az *universitas* középkori közjogi jelentőségét a magyar jogtörténetben. Gerics helyesen hangsúlyozta, hogy „az egyházzogászok a római jog alapján azt tanították, hogy

⁴⁶ „Antiquatum esse ipsis rerum experimentis nos ipsi cognovimus, fideles, nisi aliud contractibus pactiones insertae desiderent, dominorum sumptibus eisdem servitia ministrare. Justum namque est, ut illi consequantur stipendium, quo tempore suum commodare reperiuntur obsequium, praesertim cum nec quisquam propriis cogatur impendiis militare, maxime cum extra civitatis suae territoria servitiis exhibendis eos convenit fatigari.” – *Jacobus de Ardizone: Summa sive Epitome Iuris Feudorum. Coloniae 1569, fol. 126v.* A szakasz a *Libri Feudorum* későbbi kézírataiban Jacobus de Ardizone neve alatt hagyományozódott függelékként szerepel. – *Karl Lehmann: Das langobardische Lehnrecht (Handschriften, Textentwicklung, ältester Text und Vulgertext, nebst den capitula extraordinaria). Göttingen 1896. 196.*

az *universitas*nak mint az egyes tagok felett álló, közös egységnek önálló jogi személyisége van”.⁴⁷

Az Aranybullában az *universi et singuli* kifejezés jelentőségét Gerics így magyarázta: „Gratianus és a 13. századi kánonisták művei világosan mutatják, hogy az *universi et singuli* jogi szakkifejezés volt. Ennek megállapítása azért jelentős, mert a terminus más-más összefüggésben mind az 1222. évi, mind az 1231. évi Aranybullában előfordul. Az 1222. évi Aranybulla ti. a benne foglalt rendelkezések megsértése esetére híres záradékában a királlyal szemben hűtlenség vétke nélkül ellenállásra jogosítja (»liberam habeant [...] contradicendi [...] facultatem») »mind országunk püspökeit, mind más jobbágyurait és nemeseit, összességükben és egyenként (tam episcopi, quam alii jobagiones ac nobiles regni nostri *universi et singuli*).«⁴⁸ Következtetése pedig ez volt: „Az előbb mondottak figyelembevételével az Aranybullában 1222-ben a püspökök, jobbágyurak és nemesek a szó római-kánoni értelmében vett *universitas* tagjaiként is és fejenként is kapták az ellenállási jogot.”⁴⁹

Gerics szerint tehát az Aranybulla is bizonyítja, hogy a rendiségnek néhány, a római-kánoni jogból merített alapfogalma: az országos *universitas nobilium* és a rendek törvényalkotási, beleszólási joga Magyarországon a 13. század vége előtt ismert volt. E megállapítások véleményem szerint teljességgel helytállóak.

A pénzben követelt tized az Aranybullában

Az 1222. évi Aranybulla szerint (20. tc.) „a tizedet ne váltsák meg ezüstben, hanem – ahogy a föld termi – borban és gabonában fizessék ki, és ha a püspökök elleneznék ezt, akkor nem fogjuk pártolni őket”.⁵⁰

A középkorban a katolikus egyház Európában saját adót szedett, amelyet tizednek (*decima*) neveztek. Jelentése ’egy tized’, mivel az adófizetőknek minden megkeresett jövedelmük egytizedét az egyháznak kellett adniuk.

A tizedet (*decima*) a föld terméséből, a halászatból, a vadászatból és a kereskedelemmel elért haszonból egyaránt fizetni kellett. Hogy természetben vagy pénzben kellett-e leróni a tizedet, azt általában a helyi szokásjog határozta meg. Általában természetben kellett kiadni, de az egyház számára jelentős költséggel járt a termény elszállítása vagy raktározása, és az egyháznak kellett gondoskodni

⁴⁷ Gerics József: A középkori rendiség egyes terminusainak római és kánonjogi vonatkozásairól. Levéltári Szemle 37. (1987) 4. sz. 13.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ „Decimo argento non redimantur, sed – sicut terra protulerit – vinum vel segetes persolvantur et si episcopi contradixerint, non iuvabimus ipsos.” – CIH I. 138.

az értékesítésről is. Ezért aztán az egyház idővel inkább a pénzbeli megfizetést szorgalmazta, mivel az egyház számára könnyebbséget és azonnali bevételt jelentett.

Az adózók számára viszont általában a természetbeni teljesítés volt kedvezőbb. Ha az egyház pénzben követelte az adót, akkor az adózónak kellett gondoskodnia az értékesítésről. A pénzben követelt tized általában sok nehézséget okozott, és nagyon népszerűtlen volt, ezért a szerviensek azt követelték, hogy a tizedet ne ezüstpénzben fizessék, hanem ahogy a föld terem, természetben fizessék.

Az 1222. évi Aranybullában a király engedett a szerviensek követelésének, és kimondta, hogy a tizedet az egyház nem követelheti pénzben, hanem fogadja el természetben. Ezzel természetesen az egyház nem volt elégedett, és 1223. március 29-én III. Honorius pápa levélben érvénytelenítette ezt a cikkelyt.⁵¹ Ezt követően az 1231. évi egyházi Aranybulla szintén kihagyta a cikkelyt. Ez is mutatja, hogy milyen nagy politikai befolyása volt a pápaságnak szerte Európában: a pápa képes volt rábírní a magyar uralkodót arra, hogy egy korábban már elfogadott törvényt visszavonjon, ha az az egyház jogait, pénzügyi érdekeit sértette.

Talán az említett vitára utal Paulus Hungarus *Notabiliájának* egyik részlete, ahol Paulus Hungarus amellet foglalt állást, hogy a tized lerovásakor a helyi szokást kell figyelembe venni, ami szerinte a magyar klérus javára szól: *Item in decimis exigendis et persolvendis consuetudo regionis debet observari, et est notandum pro clericis Hungarie.*⁵²

Paulus Hungarus túlságosan tömör notabiliái nem teszik lehetővé, hogy részletesebben megtudjuk, a szerző vajon a tized megfizetésének melyik részletkérdésére utalt, és hogy az általa említett és a magyar klerikusok javára szóló jogszokás alatt mit értett. III. Honorius pápa éppen a korábbi jogszokások megsértése miatt vetette el az Aranybulla tizedre vonatkozó rendelkezését. A magyar klerikusok javát szolgáló jogszokás említésekor talán Paulus Hungarus is arra a jogszokásra gondolt, amely megengedte a tized pénzben való követelését.

Az Aranybulla megszegése esetére szóló szankciókról

Ha az egyik szerződő fél nem tartja be a szerződést, a vétlen félnek sem kötelessége betartani azt (*fides non est servanda ei qui non servat fidem*). Ez az elv a kánonjog hatására nyert elismerést a jogtudományban.⁵³

⁵¹ VMH I. 38–39. Nr. 78–79.

⁵² Kiadása: *Kapitányffy István – Szepessy Tibor*: Paulus Hungarus Notabiliájának magyar vonatkozású helyei. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János – Székely György. Bp. 1974. 285.

⁵³ Az vitatott, hogy a tévesen Irneriusnak tulajdonított Summa Trecensis hasonló megjegyzése hatott-e a kánonjogra. „Iniquum est enim ei qui contra fidem fecit fidem servari.” – *Hermann Fitting*: Die Summa Codicis des Irnerius. Berlin 1894. 26.

Ha a király megszegi a nemesekkel kötött szerződést, a nemeseknek sem kötelességük a szerződést betartani. Ezzel kapcsolatban két elméleti jogi megoldás volt elképzelhető. Vagy a nemesek maguk állapíthatják meg a szerződésszegés tényét, és ellentmondhatnak a királynak (ez az 1222. évi szerviensi Aranybulla megoldása), vagy szerződésszegés esetén egy harmadik, független szereplő szabhatja ki a szankciót (ez az 1231. évi Aranybulla megoldása). Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi a jogilag fejlettebb megközelítés, mert elkerüli az anarchiát.

Az egyház és a kánonjog tartózkodott attól, hogy általános érvénnyel mondja ki az alattvalók lázadáshoz való jogát.⁵⁴ Nyilván az egyház is észrevette, hogy egyes uralkodók az egyház elveivel ellentétesen járnak el, sanyargatják az alattvalókat, és ami számukra a legfontosabb volt, megsértik az egyház jogait. Ezt a kérdést úgy próbálták megoldani, hogy az egyház hatáskörébe utalták az uralkodók és az alattvalók közötti vitákat.⁵⁵ Így rendelkezett az 1231. évi Aranybulla is, amely az esztergomi érseknek biztosította azt a jogot, hogy a királyt szankcionálja, kiközösítse. Fontos azonban megemlíteni, hogy ez a megoldás már évszázados hagyományokkal rendelkezett a kánonjogban, különösen VII. Gergely pápa óta.

A középkorban is léteztek azonban olyan kisebbségi vélemények a kánonisták között, amelyek ezt a jogot elvitatták a pápától. Laurentius Hispanus szerint például a királyt nem a pápa teheti le a hivatalából, hanem maguk a nemesek, a pápa ezt csak jóváhagyja.⁵⁶

A hűbérjogban a *Libri Feudorum* a hűbéres jogai között felsorolta a hűbérúr elleni fellépés jogát is mint végső eszközt arra az esetre, ha a hűbérúr még a bíróságnak sem engedelmeskedne. A *Libri Feudorum* 2.22.1 szerint, ha a hűbérúr és a hűbéres között vita támad, a hűbéres forduljon az illetékes bírósághoz. A bíróság szólítsa fel háromszor a hűbérurat az engedelmességre. Ha a hűbérurnál ez hatástalan lenne, a hűbéres forduljon a felettes hatalomhoz, és ha hűbérúr továbbra is vonakodik, a hűbéresnek joga van a hűbérúr vagyonát lefoglalni, és

⁵⁴ Itt most eltekintek attól, hogy a zsarnok elleni fellépés kérdéseiről ennél merészebb nézetek is megfogalmazódtak a fejedelemségekben, a tractatus de tyranno műfajában, illetve az invesztitúraharc röpirataiban, vagy hogy Johannes Saresberiensis Policraticus (VIII. 17–21) című művében jogosnak tartotta a zsarnok megölését. Ezek a szerzők ugyanis nem tekinthetők a hivatalosan recipiált joggyűjtemények glosszatorainak, és általában véve nem is voltak mindig jogászok.

⁵⁵ „Et sic eadem fide tenetur quis subdito suo, sicut subditus domino, [...] sed si non fecerit, privatur illo, vel dominio quod habet in vassallo, et transit feudum in superiorem, ut in lib. de feudis.” – *Johannes Teutonicus*: Gl. vicem ad C. 22 qu. 5 c. 18. Lugduni 1584. Vol. II. coll. 1281.

⁵⁶ „id est deponentibus consentit. Princeps enim ab hominibus reici debet, ff. de l. ii quod principi, non autem a papa, quia imperium prius fuit Rome, quam papatus, unde ab imperatore habet papa quod habet, non autem econtra” – Gl. deposuit ad C. 15 qu. 6 c. 3., Vat. Pal. lat. 658, fol. 56ra. A Vatikáni Apostoli Könyvtárban őrzött Vat. Pal. lat. 658 kódex Glossa Palatina néven ismert, és általában Laurentius Hispanusnak tulajdonítják, aki egy kánonistától szokatlan módon néha eléggé császárpárti nézeteket hangzottatott.

abból kielégítést keresni, sőt a *Libri Feudorum* úgy fogalmaz, a hűbérurat kirabolni (*depraedare*).⁵⁷

E kisebbségi nézetekhez képest a jogtudósok többsége a jól bevált, régebbi megoldást támogatta, mely szerint nem a nemeseknek, hanem az egyháznak van joga az uralkodó és a nemesek közötti jogvitában állást foglalni, a királyt megbüntetni, kiközösíteni vagy hivatalából letenni, és az alattvalókat a király iránti engedelmesség kötelezettsége alól feloldani. Így foglalt állást az 1231. évi Aranybulla is, és ez volt a középkori gyakorlat is Magyarországon. Például a Párizsban egyházjogot tanult Lukács esztergomi érsek évtizedekkel korábban három magyar királyt is kiközösített.⁵⁸

Az 1222. évi Aranybulla a nemeseknek megadta azt a jogot, hogy a királynak a hűtlenség vétké nélkül ellentmondhassanak, amennyiben a király az Aranybulla rendelkezéseit nem tartaná be. Az 1222. évi Aranybulla e tárgy körben megfogalmazott cikke sohasem érvényesült. Az 1231. évi Aranybulla ezt az ellenállási jogot már nem tartalmazza.

Ez utóbbi szerint a király saját akaratából hozzájárult, hogy „akár mi, akár a mi fiaink és a mi utódaink ezt az általunk engedélyezett szabadságot meg akarnák sérteni, az esztergomi érseknek jogában álljon, hogy szabályszerű előzetes megintés után, minket és őket a kiközösítés büntetésével fenýítse meg”.⁵⁹

Már az Aranybulla kibocsátása előtt is magának követelte az egyház azt a jogot, hogy az engedetlen királyokat megfenýítse, őket kiközösítse, hivatalukból elmozdítsa, alattvalóikat pedig feloldja a hűség eskü alól.

Az egyház szerint az a király, aki ellenszegül a pápa döntéseinek, elveszíti hivatalát, méltóságát és hatalmát, és ha nem tér meg, kiátkozzák, és elszenvedí a végső kárhozatot. Míg I. Gergely pápa a kiközösítésre utalt, addig VII. Gergely pápa és nyomában a kánonisták egy jelentős része úgy értelmezte I. Gelasius pápa szavait (D. 96 c. 10), hogy az nemcsak a király kiközösítését, hanem trónfosztását is lehetővé teszi. VII. Gergely abból indult ki, hogy a kiközösítés, amely lelki természetű (és így sokkal nagyobb büntetés, mint a világi tisztségtől való megfosztás), a világi hatalom elvesztését is magában foglalja.

Később nemcsak az egyháznak, a pápának vagy a püspököknek volt joguk fellépni az egyházi törvényeket vagy saját esküjüket megszegő királyok ellen,

⁵⁷ „Quod si ter admonitus facere noluerit, tunc liceat vasallo ad aliam maiorem potestatem ire et sibi consulere. Et si dominus ei iustitiam facere noluerit, poterit eum depraedare.” – *Libri Feudorum* 2.22.1.

⁵⁸ Az érsek megvesztegethetetlensége akkora figyelmet vívott ki, hogy még egy távoli angol summában is hivatkoztak rá. Erről lásd *Bónis Péter: Some Remarks on the Sources of an Anglo-Norman Summa attributed to magister Honorius. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 82. (2014) 1–2. sz. 60–74.

⁵⁹ Latinul: VMH I. 110. Magyar fordításban: Szöveggyűjtemény Magyarország i. m. I. 77.

hanem a közhatalom szerződéses eredetéről szóló középkori jogi tanok kialakulásával a nemesek is erős fegyvert kaptak. Eszerint a nemesek szerződést kötöttek az uralkodóval, amelyet a király esküjével erősített meg, és amelyből kölcsönös jogok és kötelezettségek keletkeztek. Ha az egyik fél megszegte a szerződést, a másik fél nem volt köteles azt teljesíteni, azaz kérhette a szerződés felbontását.

Az ókori római jog csak az innominát reálszerződések esetében tette lehetővé – a teljesítés elmaradása esetén – a szerződéstől való szankciós elállást. A nevesített szerződések (például az adásvétel) esetében a jusztiniánuszi jog szerint erre nem volt lehetőség. Ha a kötelezett nem teljesített, a jogosult perelhetette őt, de a szerződéstől nem állhatott el. A civilista glosszátorok ezt a nézetet képviselték. Így például Accursius úgy vélekedett, hogy ha a vevő nem teljesít, csak a vételár megfizetésére lehet őt perelni, de a szerződéstől nem lehet elállni.

A római jognak ez a merev álláspontja számos nehézséget okozott. A kötelezett beperlése nehézkes volt és költségekkel járt, és főleg hosszú időt vett igénybe. A jogosult érdekét jobban szolgálta volna a szerződéstől való elállás (*resolutio*). A jusztiniánuszi jog ezt azonban csak az innominát reálszerződések esetében tette lehetővé, ezek viszont csak egy nagyon szűk csoportját képezték a szerződéseknek.⁶⁰

A római jogi forrásokhoz való ragaszkodás kevésbé kötötte a dekretistákat. 1188 körül Huguccio summájában úgy vélekedett, hogy nem kell teljesíteni annak, aki ígéretét maga sem teljesítette (*fides non est habenda cum infidelibus*). Ezt az elvet Huguccio nem általános jelleggel fogalmazza meg, de Summájában többször alkalmazza például a hűbéri szerződésre vagy a házassági jogban. Ha a hűbérúr nem teljesíti kötelezettségét, a vazallus is mentesül kötelezettsége alól. A prelátus tisztelje alárendeltjeit, mert csak akkor követelheti tőlük a kötelesség-teljesítést, ha ő is teljesíti kötelességét velük szemben. Az előljáró és az alárendelt között ugyanis Huguccio szerint kölcsönösségnek kell fennállnia.⁶¹

Goffredus Tranensis szerint a szerződésszegő fél büntetése az, hogy a másik fél sem köteles a szerződést teljesíteni.⁶² Hostiensis ugyanígy vélekedett, mert az esküről szólva a *fides non est habenda cum infidelibus* elvet egyfajta hallgatólagos feltételnek (*conditio tacita*) tekintette. Szerinte minden szerződésbe bele kell érteni

⁶⁰ A kérdésről bővebben Bónis Péter: A szerződésszegés a középkori jogtudományban. Jogtudományi Közlöny 78. (2023) 2. sz. 85–95.

⁶¹ „Et hic est arg. quod non petat debitum, qui quod debet, non impendit, nec enim fides videtur servanda ei, qui fidem non servat, ar. xxxii q. vi, Si ducturi iniquum, xviii q. ij, Abbatibus. Debet enim esse inter prelatos et subditos quaedam reciprocatio, ut xxii q. v c. Prodest.” – Huguccio: Summa ad D. 95 c. 7. Bibliothèque Nationale, Paris, ms. lat. 15396, fol. 95v. Ezt a kölcsönösséget a D. 95 c. 7 is kiemeli.

⁶² „Poena non servantis pactum est ne alius teneatur stare pacto et poena apposita committatur.” – Goffredus Tranensis: Summa in X. 1.35., de pactis, n. 8. Venetiis 1586, fol. 55ra.

azt a hallgatólagos feltételt, amely szerint csak akkor kötelez a szerződés, ha a másik fél is betartja szavát.⁶³ Szintén hallgatólagos feltételnek tekintette ezt III. Ince egy dekretálisa (X.2.24.25).

Az Aranybulla 1222. évi és 1231. évi szövegében egyaránt szerepel az uralkodó esküje, amellyel megerősítette ezeket az okleveleket. Ha az uralkodó nem teljesítette kötelezettségét, ez azzal a veszéllyel járt, hogy esküszegés címén büntetőjogi jogkövetkezményekkel kellett számolnia. Mivel pedig az eskü a hit kérdését is érintette, az esküszegés magával vonta az egyház hatáskörét is, így valójában nem a nemesek, hanem az egyház dönthetett arról, hogy a király megszegte-e az Aranybullát vagy sem, illetőleg kiközösítéssel sújthatta a királyt. Ez a megoldás állt összhangban a korabeli jogtudományban (*ius commune*) megfogalmazódott többségi véleménnyel.

Az Aranybulla egyéb rendelkezései és a kánonjog

Az 1222. évi Aranybulla 24. cikke szerint „a pénzügyi, a só- és a vámtisztek az ország nemesei és ne izmaeliták és zsidók legyenek”.⁶⁴ Az Aranybulla a muzulmánok és zsidók elleni intézkedésként tiltotta, hogy muzulmánok és zsidók fontos udvari tisztségeket viseljenek. Az Aranybullának ez a rendelkezése az 1215-ben tartott IV. lateráni zsinat 69. cikkének átvétele, amely a zsidókat eltiltotta a közhivatalok viselésétől. 1234-ben a IV. lateráni zsinatnak ezt a tilalmát a *Liber Extrá*ba is felvették (X.5.6.16: *prohibentes, ne Iudaei publicis officiis praeferantur*). Ennek alapján nyilvánvaló, hogy az Aranybulla 24. cikke a kánonjog befolyását bizonyítja.

Következtetések

Ahogy a fenti jogösszehasonlítás alapján láttuk, sem az Aranybulla, sem más európai jogbiztosító kiváltságlevél nem volt független a korabeli jogtudománytól, hanem éppen ellenkezőleg, ezeket az okleveleket, bullákat és szabadságleveleket a helyi jogalkotók a középkori jogi egyetemeken oktatott egyetemes jogrendszerre, a római-kánoni-hübéri jog, a *ius commune* hatása alatt fogalmazták meg.

Az Aranybulla részletes elemzése mutatja, hogy a korábban elterjedt kutatási irányok, amelyek elzárkóztak a külföldi párhuzamok feltárásától, vagy amelyek a középkori jogtudományt és az egyetemes jogrendszereket figyelmen kívül hagyva keresték az Aranybulla forrásait, vagy amelyek elválasztották egymástól az egyetemes jogrendszereket, miközben nyilvánvaló volt a kánonjog és római jog összefonódása és

⁶³ *Hostiensis*: Summa in X. 2.24., de iureiurando, n. 3. Venetiis 1574, coll. 669.

⁶⁴ „Comites camere monetarii, salinarii et tributarii nobiles regni, Ismaelite et Iudei fieri non possint.” – CIH I. 141.

az, hogy a római jogot közvetítő kánonjog Magyarországon is hatályos volt, nemcsak teljesen tévesek, hanem jelenleg már teljesen korszerűtlenek is. Francesco Calasso már 1931-ben felhívta arra a figyelmet, hogy a középkorban a *ius commune* befolyásáról, hatásáról érdemes beszélni, mert a három jog, a római-kánoni-hűbéri jog anynyira összefonódott, hogy egymás nélkül e három jogrendet megérteni nem lehet.⁶⁵

A fentiek alapján is láthattuk, hogy az Aranybullára mindhárom jog hatott valamilyen mértékben, sőt gyakran ugyanaz a tartalom szó szerint feltűnik mindhárom jogban. A kánonista Hostiensis például kimásolta a civilista Pillius hűbérjogi summáját. Ha ugyanaz a tartalom egyszerre jelenik meg egy római jogi, egy kánonjogi és egy hűbérjogi munkában, akkor vajon a római jog, a kánonjog vagy a hűbérjog hatásáról kell-e beszélnünk? Ilyen kényelmetlen kérdés nem merül fel, ha tudomásul vesszük azt a valóságot, hogy a középkorban a három jogot együtt *ius communénak* tekintették.⁶⁶

A római-kánoni-hűbéri jog és a helyi jog, valamint az európai *ius commune* és a magyar jog viszonyát helyesen írta le Geric József, amikor a híres középkori glosszátort, Henricus de Segusiót, más néven Hostiensist idézve úgy fogalmazott, hogy „Magyarország is azok közé az országok közé tartozik, amelyeket nem kormányoznak ugyan a római jog szerint, de ennek argumentumait mégis felhasználják, amikor saját szokásjoguk és statutumaik elégtelennek bizonyulnak. Ő tehát a civiljognak Magyarország világi jogrendjében kiegészítő forrásként való felhasználásáról ad számot. Ez szinte magától értetődően történhetett így. A királyi udvar jogtudós klerikusai ugyanis a »két jogot« láthatóan kb. úgy alkalmazták a világi szférában, mint ahogyan a római jog használata az egyház törvénykezésében szokásos volt.”⁶⁷ Véleményem szerint Geric helyesen fogalmazta meg az európai *ius commune* és a magyar jog viszonyát.

Az 1222. évi Aranybulla, különösen pedig az 1231. évi Aranybulla terjedelméhez képest viszonylag nagyszámú utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy rendelkezéseinek megfogalmazásában a tudós jogok ismerői vettek részt. Az európai *ius commune* hatása vitathatatlan.⁶⁸ Szöveges egyezések azt mutatják, hogy Johannes Teutonicus, Damasus Hungarus, a Libri Feudorum és a pápai dekretálisok gyakorolták a legnagyobb hatást az Aranybullára.

⁶⁵ Francesco Calasso: *Introduzione al diritto comune*. Milano 1951. 72.

⁶⁶ A *ius utrumque* kifejezés nem áll ellentétben a fentiekben kifejtettekkel, mert a Libri Feudorum a középkori kiadásokban a jusztinianuszi joggyűjtemény függelékeként, az ún. *Volumen parvum* részeként került kiadásra, így a *ius utrumque* a világi és az egyházi jogot jelentette, viszont a hűbéri jog is világi jog volt, nem csak a római jog.

⁶⁷ Geric József: Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai XII–XIII. századi krónikáinkban. *Történelmi Szemle* 18. (1975) 2–3. sz. 353. (Geric József a lábjegyzetben kifejezetten Bónis György kutatásaira hivatkozott.)

⁶⁸ A *ius commune* alkalmazásáról részletesebben lásd Bónis Péter: *A ius commune és ius proprium* (1100–1800). In: *Bónis P. et al.*: *Egyetemes i. m.* 97–114.

THE GOLDEN BULL AND THE ROMAN, CANONICAL AND FEUDAL LAW

By Péter Bónis

SUMMARY

Neither the Hungarian Golden Bull (1222), nor any other European charter of privilege, including the Magna Carta Libertatum (1215) was independent of the universal legal order of the Middle Ages, but these charters were formulated by local legislators under the influence of the universal legal systems taught in medieval law schools, medieval Roman, Canon and Feudal law, known as *ius commune*. The Hungarian Golden Bull has been influenced to some extent by all three laws, and often the same content appears verbatim in all three laws. The Golden Bull of 1222, and especially the Golden Bull of 1231, contain a relatively large number of references to the involvement of scholars of the learned law in the drafting of its provisions. The influence of the European *ius commune* is indisputable. Textual correspondences show that Johannes Teutonicus, Damasus Hungarus, the *Libri Feudorum*, Jacobus de Ardizzone and the papal decretals had the greatest influence on the Hungarian Golden Bull.

